

THE RELATION BETWEEN CHURCH AND STATE IN THE APOLOGETIC LITERATURE

ABSTRACT

ARHID. PANTAZI DORU EMANUEL

Beyond the imperative phasing necessary for a qualitative research and beyond the strictest rigor, this study should be considered as nothing else but a journey of the author under the close guidance offered by his mentor and coordinative professor, father Nechita Runcan. This journey is all about impregnating this research with the *keepsake* effect. This British term, taken from the ideological arsenal of the 19th century's art, refers to a sketch album containing the artist's journey impressions¹; a travelling journal consisting in images. The journey that I start along with the guiding professor, to whom I express my appreciation and my gratitude, shall be filled with these journey impressions, sustained by arguments meant to finally lead towards the long-expected layover.

Lately, we notice the preoccupation of more and more worldwide universities for the spiritual past of humanity. At the beginning of the past century, centres of historical and theological researches have been established in Germany, England, and America, centres which research with all the ardour and seriousness the past of Christian life. These high historical studies academies have developed a fundamental preoccupation for the finding out and for the understanding of the beginnings of Christianity, revealing important works and studies based on scientific researches, offering the Christian literature new translations, new dictionaries which have made it possible to *unveil the mystery from so many words belonging to the languages in which the sacred authors have written*².

The problem of the interpretation of history is a very serious one; we know that every lineage has its own way to lead its sons towards redemption and its own way to praise God.³ We cannot hide the fact that there have been cases, in which countries with economical power, through renowned universities, for geo-political, economical or other interests have promoted false hypotheses, have hidden concrete realities, misguiding the international

¹ Mircea Popescu, *Dicționar de artă*, ed. Meridiane, București, 1995, p. 245.

² Pr. Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literatură creștine (primele trei veacuri până la 325)*, vol. I, Ed. Moldova, Iași, 1996, p. IV.

³ Pr. Dr. Mircea Cristian Pricop, *Ortodoxie, etnicitate, identitate europeană*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2012, p. 29-38.

society about the destiny of a lineage, making an attempt on the territorial or spiritual integrity of it.⁴

This is the reason for which a nation, feeding its historical knowledge from an intermediary source, another than the real-original one, finds itself in the dangerous situation of dissolving its own personality, its own culture and spirituality. *Language is not a punishment*⁵; on the contrary, it is the gift of God which He offered to every lineage, a gift which emphasizes *the diversity in which God gives Himself to the world*⁶.

In conclusion, if every lineage has its own language, its own way of living and feeling, it also has its own ontological consciousness of knowing and praising God. This is why we consider that it is necessary for the Romanian Christian literature to also get richer in the thoroughgoing study of the mysteries of God, keeping its own specific and traditional style and bringing in the conscience of the Romanians the truth about the ethnical and spiritual origin and transforming the actual living of the orthodoxy – faith they were born in – a Romanian lifestyle.

The historical and patristic guidelines concerning the relation between the Church and state in the apologetic period have represented the preoccupation of several important names in the Romanian theological literature. If, as we have mentioned before, the researches in this field were pretty poor at the end of the 19th century, starting with the 20th century, authors, which will shortly become the main sources for the references regarding the history or the patristic of the first Christian centuries, start to appear.

Among the personalities of the modern Romanian theology we can pass in review historians, patrologians, and translators such as: the Romanian orthodox priest and the most important expert in Patrology from Romania⁷, Pr. Prof. Ioan G. Coman (1902-1987); the appreciated historian and translator Ioan Ramureanu (1910-1988)⁸; *the much tried*⁹ Teodor M. Popescu (1893-1973), whose activity on the history of primary Christianity is

⁴ Pr. Prof. Dr. Dumitru Staniloae, *Statele unite ale Europei*, în “Telegraful Român”, nr. 40, 1939, p. 1; „*The national feeling becomes, under the inspiration and the influence of selfishness and human pride, an exclusivist, and an imperialist addiction, a desire to kneal foreign lineages*„

⁵ Sf. Nicolae Cabasila, cf. Panayotis Nellis, *op. cit.*, p. 18.

⁶ Pr. Dr. Mircea Cristian Pricop, *op. cit.*, p. 33.

⁷ Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, Ed. Enciclopedică, București, 2002, p. 113-116

⁸ *Ibidem*, p. 411-413.

⁹ See: *Profesorul Teodor M. Popescu, apologetul care și-a dedicat toată viața Ortodoxiei* în <http://www.marturisitorii.ro/2014/06/01/profesorul-teodor-m-popescu-apologetul-care-si-a-dedicat-toata-viata-ortodoxiei-19-iunie-1893-4-aprilie-1973-teologul-in-dosarele-cnsas/>.

distinguished by *erudition, scientific rigour, objectivity and clarity*¹⁰ ; Eusebiu Popovici (1838-1922)¹¹ priest and then archimandrite, theology professor, historian and patrologians¹²; Pr. Cicerone Iordachescu (1882-1996) **translator and author of Christian Philosophy and Patrology**¹³; professor Remus Rus (born in 1942), the author of the *Encyclopaedic Dictionary of Christian Literature of the First Millennium* (*Dicționarului enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*); professor and translator Nicolae Chitescu (1904-1991)¹⁴; priest and professor Dumitru Fecioru (1905-1988) the main translator of the Greek apologists¹⁵; Teodor Bodogae (1911-1994) important professor, historian, patrologians and patristic translator; priest and professor Adrian Gabor (born in 1960) whose study *The Church and the State in the First Four Centuries* (*Biserica și Statul în primele patru secole*), is one of the main sources of the present work; also Archdeacon Ioan I. Ica Jr. (born in 1960) professor and translator of numerous studies and extremely valuable patristic comments¹⁶ many of which have contributed to the foundation of the present work.

Romanian specialized literature, still poor at the beginning of the 20th century, has had access only to foreign sources from which we can pass in review authors such as: Jacques Paul Migne (1800-1875), who has gotten himself noticed due to a unequalled patrological activity; Bertram Otto Bardenhewer (1851-1935) from the catholic world with his consecrated five volumes of *The History of the Old Church's Literature* (*Geschichte der altkirchlichen Literatur*)¹⁷ and *Patrology* (1894)¹⁸ or from the protestant world Adolf von Harnack (1851-1930) well known for his absolute rigour in the research of the history of the Church and of the New Testament and who insisted on the fact that the relevancy of Christianity for the modern world does not reside in the dogma, but in the understanding of the religion as historical phenomenon¹⁹.

¹⁰ Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 380-384.

¹¹ *Ibidem*, p. 392-393.

¹² Atanasie Mironescu, *Date biografice despre autor*, în „Istorie Bisericească Universală și Statistică Bisericească” de Eusebiu Popovici, vol. III, Ed. Tipografiei Cărilor Bisericești, București, 1927, p. IX; cf. „Glasul Bucovinei”, an V, nr. 1056, Cernăuți, 1922.

¹³ Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 229-230.

¹⁴ *Ibidem*, p. 96-99.

¹⁵ *Ibidem*, p. 177-178.

¹⁶ *Ibidem*, p. 221-223.

¹⁷ Bertram Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*. vol. I, Freiburg/Br. 1902 (1913); vol. II, 1903 (1914); vol. III, 1912 (1923); vol. IV, 1924 (1924); vol. V, 1932.

¹⁸ *Idem*, *Patrologie*. Freiburg im Breisgau 1894 (Ediția a II-a 1901; Ediția a III-a 1910), Lehrbuch.

¹⁹ A se vedea *Gheschite der altchristlichen Literathur bis Eusebius*, I und II; cf. Pr. Cicerone Iordăchescu, *op. cit.* p. XII.

If until the 20th century, the study of the Christian faith had been the interpretative score, *with excessive heterodox influences*²⁰ of the catholic or of the protestant churches, starting with the 20th century the Romanian Christian literature also begins to develop a special interest for the research of the historical guidelines transposed in a Romanian orthodox way of understanding. Orthodox theology *has been challenged*, by the more and more aggressive western influences, to get out of the *Babylonian captivity* of the scholastic way of thinking and to go back to towards the authentic sources of the true faith, of the true orthodox Tradition, those of the Holy Fathers, imitating *not the letter but their kind of theology and elaborating a neo-patristic synthesis* for the orthodox theological school²¹.

Therefore, the comeback of the orthodox theology to the central source of the Tradition has been done simultaneous on several directions: *The historical-patristic-ecclesiological direction* represented by professors and priests Georges Florovsky (1893-1979) and John Meyendorff (1926-1992); *the mystic-palamite-philocalic direction* through the valuable studies conducted by Vladimir Lossky (1927-2001) and by the professors and priests Dumitru Staniloae (1903-1993) and Ionnis Romanidis (1927-2001) and *the Eucharistic-liturgical-ecclesiological direction* through the contributions of the professors and priests Nikolai Afansiev (1893-1966) and Alexander Schmemmann (1921-1983) and of the metropolitan Ioannis Zizioulas (born in 1931)²².

Starting with the first half of the 2nd century, we can talk about the occurrence of the apologetic literary genre, which appeared in the context of the intensification of the persecutions against the Christian faith and the Christian life. The apologies tackle with problems of an impressive diversity, in an extremely complex manner, taking the discussions to a profound level and succeeding to rapidly spread inside the Christian world in the era “of the wildest persecutions”.²³

For a better understanding of the significance and the importance of the apologetic literary genre, it is necessary to make some conceptual clarifications. The concept of Apology has been defined by some researchers as a “defensive and explanatory speech”²⁴ or as “a piece of writing, a speech through which one intercedes on behalf of someone or

²⁰ Diac. Ioan I. Ica jr, *Canonul Ortodoxiei I*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 26.

²¹ *Ibidem*, p. 26, cf. Diac. Ioan I. Ica jr, *Patristica și teologia modernă. Semnificația și actualitatea unui program teologic*, în “Mitropolia Ardealului” 27(1982), nr. 10-12, p. 707-714.

²² Diac. Ioan I. Ica jr, *Canonul Ortodoxiei...*, p. 26.

²³ *** *Apologeți de limbă latină*, „PSB”, vol. III, Editura IBMBOR, București, 1981, p. 5.

²⁴ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, Ediția a VI-a, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1929, p. 23.

something”²⁵. So, the apologies have as main purpose the defence of the Christian faith, and the necessity of the occurrence of the apologetic writings resides in the tense context of the beginning of Christianity when the persecution against the Christian religion was a reality. In fact, the apologies are “a way of taking a stand against these persecutions”, “ firstly, they are a protest and then a dynamic defence towards the persecutions of the Roman State against the Christians”²⁶, in a time when the pagan roman emperors have forbidden, under the threat of the death punishment, the practice of the Christian religion in the entire Roman Empire. In the same time, some definitions present the Apology as a “discipline of theology which has as purpose the justification of the Christian religion and which deals with the rejection of the attacks against this religion”.²⁷

In this context, dominated by the persecutions of the Roman State against the Christians, the apologies were, first of all, a type of advocacy which wanted the acquittal of the Christians accused of not worshipping idols (atheism) and of not participating to the emperor’s cult, due to the fact that they did not have idols, as they were monotheists.

These apologies “*were addressed to the emperors, to the senate and to the roman people, sometimes to the governors of certain areas or to certain authorities or private persons; sometimes they were addressed even to the Jews*”²⁸. The apologists defended the Christians who were persecuted and even killed by the state organ which, according to a series of *absurd laws*, have forbidden Christianity²⁹.

Therefore, according to the definitions provided by the theological dictionaries, the apologists are *writers and philosophers which defend Christianity against the false accusations which stand at the origin of the persecutions in the first centuries*. These were moral, intellectual and political accusations, referring to *the ignorance of Christians, the immoral and subversive type of life they led*. In this context, the apologists intervene by rejecting these accusations whether through a direct attack against paganism, whether by comparing Christianity to the classic culture and to the Greek philosophy.³⁰

Consequently, we have to deal with a series of works of some Greek and Latin apologists, the occurrence of which is of mark to Christianity. First of all, we are referring to some works which “*are Greek not only in what the language is concerned, but also in the*

²⁵ Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, Editura Saeculum, București, 2000, p. 30.

²⁶ Pr. Lect. Univ. Nechita Runcan, *Istoria literaturii patristice din perioada persecuțiilor anticeștine (sfârșitul secolului I-începutul secolului IV)*, Editura Europolis, Constanța, 1999, p. 101.

²⁷ Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, Editura Academiei, București, 1986, p. 32.

²⁸ *Ibidem*. p. 33.

²⁹ *** *Apologeți de limbă latină...*, p. 6.

³⁰ Pr. Prof. Dr. Ion Bria, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Ediția a II-a, Ed. IBMBOR, București, 1994, p. 33.

*way of thinking and of expressing, and about their content, they are inspired by the concern of demonstrating in which way Christianity is compliant to the Hellenistic ideal, or, even better, demonstrating how Christianity is the true fulfilment of this ideal”.*³¹ These works are actually official intercessions, having as purpose the justification of the Christian name towards the accusations formulated against it.

It is a well known fact that the totalitarian ideology has been contoured within the political system of the Roman Empire, showing itself in the eyes of the world as a prototype of a diabolic plan which shall be “perfected” during the history of humanity in its new shell of the political systems such as communism, Nazism, fascism, etc. *“The roman world thus became focused on the imperial person, another sign of a concluded political mutation. Rome was no longer a fortress-state which dominated the world, but it wanted to be a monarchy the monarch, favoured of the gods, if not a god himself, he had a personal relationship with all the inhabitants of the empire who were his obedient servants.”*³²

In the scenery of a decadent society and of an empire which suffered of the mutation of the moral values, the novelty of the phenomenon called Christianity is seen as a cancer of the entire Roman Empire. The sons of the empire tolerated all the other religions, even Judaism, but considered Christians *“a kind of people having new and harmful superstitions”*³³.

So, in an extremely permissive society in what the functioning of cults is concerned, among so many religions and mysteries, some more hideous than others, the truth of Christianity did not have place. Practically, in an ocean of lies there was no place for a drop of truth, because, in the kingdom of darkness any sparkle of light could have revived an entire world. The fear and the envy, according to Saint Justin the Martyr, was indeed a characteristic of those blinded by the darkness of the devil who, by deceiving the being, was trying to turn off the light of the Christian truth, which states that Jesus is the Christ, Son of God.

The mission of the Christian is that of sharing the joy of Christianity, of unconditionally loving even your enemies, of sharing the love with the world and by all of these to postpone, through beseeching prayer, *the greatest catastrophe of humanity – the end of the world*. Nothing can persuade the believer to give up this sacred duty that he has

³¹ Jean Daniélou, *Biserica primară (De la origini până la sfârșitul secolului al treilea)*, Ed. Herald, București, 2008, p. 112.

³² *Ibidem*, p. 260-261.

³³ Suetoniu, *Viața lui Nero*, cap. XVI.

towards the Source of love and life, his Creator who he loves more than his family, lineage or emperor.

The adepts of the teaching of Christ held themselves from practicing certain professions (god carvers) or from functions incompatible with their faith and also from certain public manifestations. This intensified the belief that far from being loyal citizens, always ready for any type of sacrifice for the nation, they were on the contrary, useless and dangerous, in a continuous state of conspiracy³⁴.

The vision of the Church, expressed mainly through the apologists, was – as it should nowadays – a simple one: people, Christians in the first place, through their deeds, should offer God a reason to maintain the existence as we know it. After all, Christians are in the fire line in the battle against the dark forces of devils and sinners, who try so hard to establish chaos in the universe, inducing a real reason for the final destruction of the world.

The Christians, full of craving and love towards *Christ their Emperor an God*³⁵, from generation to generation bear over centuries the desire of fully reuniting with Him in the eternal Kingdom of God. This would bring over the mankind the complete joy that a being could ever have a gust of. So, the voice of the Christian's heart shouts from generation to generation "Thy kingdom come..." with express nothing else than the wish of the incoming of the moment in which any manifestation of evil will die down and the flame of love between man and God shall be perfected. Another expression of those state above, can be heard for thousands of years inside thousands of churches, in thousands of daily Holy Liturgies: "*O great and holiest Pascha, Christ! O Wisdom, Word and Power of God! Grant that we may more perfectly partake of Thee in the unending Day of Thy Kingdom!*"³⁶. For the Christian this is the wish which he never loses the opportunity to express with every sigh, every prayer or deed: this wish is to live forever, covered in love with the very Source of love.

If Christians were striving so that through their deeds to demonstrate the godly commends in the sense of a continuous transformation of the world into the kingdom of God, they had the conscience that God rewards their love and efforts by the sacramental calling to unite with the His Flesh and Blood. The Eucharist, officiated within divine-human cooperation, renews the pledge between the Saviour and his apprentices: "And, I am with you always, unto the end of the world." (Mat. 28, 20).

³⁴ Pr. Lect. Dr. Adrian Gabor, *op. cit.*, p. 87; cf. Tertulian, *Apologeticul* în „PSB” vol. III, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 51-52.

³⁵ ***Liturghier.

³⁶ *Ibidem*.

The apologetic literature mentions Eucharist as image of the embodiment, idea which stands at the basis of the deification of the entire community or even of the entire humanity. As the Holy Mother of God prepares Herself for Her meeting with God, so do those who take the Eucharist – the members of the Church. In the same manner in which the Son of God was born from Her pure body, those who take the Eucharist, and are prepared for this Holy Mystery, united with each other in a thinking communion and love, conceive and give birth to Christ every time³⁷. We discover the roots of this image in the apostolic writings, developed for the first time by Saint Justin, the Martyr and Philosopher, in his first Apology: *“In like manner as Jesus Christ our Savior, having been made flesh by the Word of God, had both flesh and blood for our salvation, so likewise have we been taught that the food which is blessed by the prayer of His word, and from which our blood and flesh by transmutation are nourished, is the flesh and blood of that Jesus who was made flesh.”*³⁸. This image has been assumed and developed by many other Christian authors, and has thus gotten richer with different nuances. Saint Symeon the New Theologian insists upon the reality of the fact that Christ becomes united with he who takes part in the Holy Mysteries: *“God the Word of the Father entered the Virgin’s womb, so also in ourselves the word which we receive in learning right belief appears like a seed...In fact we receive him not bodily, as the Virgin and Mother of God received him, but both spiritually and substantially.”*³⁹ The real image of the union of he who takes the Eucharist of Christ is portrayed by the Christian writers as a Holy Mystery which has effects depending on the worthiness of the individual. In any case the act of taking the Eucharist is a step made by the faithful towards eternity: *“The embodied Word of the eternal and pure God, Who is immortal and without sin, has given birth and will always give birth to eternal and pure sons”*⁴⁰.

So what the Eucharist meant to the first Christians, gives us, those who live over thousands of years, the recollection of the fact that taking the Holy Gifts and Holy Mysteries is not only a communion with the gift of God, but it is also a private meeting with Christ, Who will take he who receives the Eucharist and will inexplicably transform his entire life. The profound understanding of the Eucharist by the Christians of the first centuries is the only explanation we have when noticing the unity and the solidarity of the members of the

³⁷ Ambrozie, Arhiepiscop de Peterhoff, *op. cit.*, p. 81-82.

³⁸ Sfântul Iustin Martirul și Filozoful, *Apologia I*, în „PSB”, vol. II..., p. 57.

³⁹ Sfântul Simeon Noul Teolog, *Cuvântul 45*, în „Sfântul Simeon Noul Teolog. Opere”, vol. I., Moscova, 1892, p. 395; apud Ambrozie, Arhiepiscop de Peterhoff, *op. cit.*, p. 81-82.

⁴⁰ *Ibidem*, 399.

Church or their impassive attitude towards death, persecutions or other pressures from the state or the society.

Christ's Church offers the solution in order for the humanity to overcome the spiritual crisis that has gotten over it so many times during history. Through the Eucharistic Liturgy, we, the Christians offer the entire creation and ourselves to God as our reply to God's love, the Creator and the Savior. This is why, in the prayers which prepare us for the Eucharist, we say: "To you, our Master, we give our entire life and our hope".

Because by the Holy Eucharist Christ gives Himself to us in a state of holiness and love, the Christian is also a Christian when he feels the calling to come and take the Holy Eucharist in a state of humble love, that is in a state of fasting and in a state of cleansing the soul and the body. This is why, in a preparatory prayer, we ask: "*O Saviour, bless my mind, soul, heart and body, and grant me uncondemned, O Lord, to approach the fearful Mysteries*"⁴¹. The purpose of the communion with the Body and Blood of the Savior is the sanctification of the soul and body and the receiving of salvation, that is the forgiveness of sins and receiving immortality. The Eucharistic communion *gives us power to crucify our selfishness and ego and to breed a humble and merciful love*⁴², *expressed through prayer and good deeds*.

We have to mention that the Christian identity has kept itself untouched also in the times of persecutions, with the ammenament that this was no table to be accomplished without great structural shakes. As we showed in the rows above, on the background of the neoplatonic and monarchian influence, there occurs a mutation in what the bishop is concerned: from father of the community, priest and president of a parish, representative of the priest's college, he becomes a monarch-bishop, only owner of the community's patrimony, from which priests and deacons get their power and status, by „delegation”. Through these priests and deacons, now mere intermediaries of the bishop's grace, the bishop's instructions are conveyed to the community. The final expression of the bishops' monarchianism is, until our day, the doctrine of Pope's primate.

Many have considered that among the consequences of the Church's expansion is the dissolution of family and of the lineage⁴³, in favour of the occurrence of a new lineage with divine pretensions. Our opinion, sustained by the Christian doctrine itself and demonstrated

⁴¹ The 6th hymn of the Communion Cannon, *** Ceaslov, ed. IBMBOR, București, 2001, p. 292.

⁴² Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Sfânta Spovedanie...*, p. 15.

⁴³ See: Jurgen Henkel, *Îndumnezeire și etică a iubirii în opera părintelui Dumitru Stăniloae*, ed. Deisis, trad. Diac. Ioan I. Ică, jr., Sibiu, 2006.

during history, is that the Church does not only renew the human being but especially the family and the lineage, revealing their beauty made for them from the beginning by God the Creator. Thus, the Church does not dissolve anything but the evil and the sin, and gives glory to the creation that worships God.

We can say that the Church spreads into the world a type of primary order pattern, meaning the harmony originated *from the creation and from the human body*⁴⁴ which used to exist before the man's falling in sin, and this type of order, guaranteed by assuming the Christian values⁴⁵, can be a model for the relations within the society⁴⁶. By analogy, the relation between body and soul, where the two components of the human being are dependent on each other, where each one works through the other but where the soul must show its superior and leading function through wisdom and love, constitutes a model which must be transferred in the field of the relations between Church and state⁴⁷.

Therefore, in the context of the salvation of the entire world, the relation between Church and state is essential as long as the state understands its vocation of *vigorously protecting the earthly existence of man*⁴⁸. The excellence of man and humanity consists in the mission of the Church, which, supported by the state power has the vocation of making citizens to be more like God in their deeds and way of living, and of mirroring the face of Christ in the people's conscience. In this situation, people can call themselves faithful of the Church and sons of Christ the Emperor, and the state, organised by this kind of people and existing under laws and systems in accordance with the will of God, becomes an icon of the heavenly Kingdom.

When we talk about eternity, the Kingdom has God as its leader, Who guides His sons towards salvation through the law of the Gospel, spread by Jesus Christ, Son of the Father. When we talk about our earthly life, God has allowed that every Christian people be led by kings or emperors who would represent the expression of Christ the Emperor in the midst of His people⁴⁹. During all this time, Christians are also indebted to offer the leader the proper humanly honours, as he is a representative of God in the society and a humble and faithful

⁴⁴ A se vedea Prof. Nicolae Chițescu, *Aspecte ale eclesiologiei la Sfinții Trei Ierarhi*, în „ST”, VII-VIII, 1962, p. 435-452.

⁴⁵ Sfântul Ciprian al Cartaginei, *Despre rugăciunea domnească...*, p. 471.

⁴⁶ Raul Tănase, *op. cit.*, p. 226.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 226-227; cf. David C. Ford, *Bărbatul și femeia în viziunea Sfântului Ioan Gură de Aur*, ed. Sofia, București, 2002, p. 202, 215-216.

⁴⁸ Vladimir Soloviev, *op. cit.*, p. 151.

⁴⁹ *The monarchic idea has existed ever since the beginnings in God's plan, when He gave man the dignity of emperor over the Creation (Fac. 2, 7-20). Once with the falling of man, the plan of mesianic monarchy was suspended by God until the coming of the Savior.*

pursuant of God's will: *"We respect in the emperors the ordinance of God, who has set them over the nations. We know that there is that in them which God has willed; and to what God has willed we desire all safety, and we count an oath by it a great oath"*⁵⁰.

This, however, does not occur if the emperor is opposing God and the Christian faith. In this regard, Eusebius of Caesarea provides an example of dignified and heroic attitude of the Christian towards the emperor, through the moment of Saint Polycarp's judgment. Blasphemed by an entire stadium, which was filled with angry pagans and Jews, he was forced to curse Christ and to swear on the emperor's happiness. Upon receiving this order, the saint refuses, reminding about the fact that he is being urged to do an act of injustice. The injustice that Saint Polycarp speaks of, refers to the violation of God's commandments. Within the human nature there is the natural law of glorifying the one who cares for you and who has essentially created you. In case showing the well-deserved veneration towards the worldly emperor implies mockery and blasphemy towards Christ, who is the Emperor of Christians, an act of injustice occurs, by violating this natural law of human nature. Therefore, an exception from the teachings of Saint Apostle Paul, pointed out in his letter to the Romans, is represented by the case when obedience to rulers and masters violates the Christian faith as well as the first commandment of love of God: "Love the Lord your God and keep his requirements, his decrees, his laws and his commands always." (Deuteronomy 11,11).

The person of Emperor Constantine is representative because of a particularly important event which took place during his reign: the change in political direction of the emperor by his conversion to Christianity and the Christianization process of the Empire, event which historians called "Constantinian shift"⁵¹. Although such a decision implied a certain amount of risks⁵², as the Christian Church was still a minority, the emperor expressed his clear intention to allow the Christian Church to carry on in peace under ward of the state⁵³. This gesture is an important one in terms of mankind salvation, as it is for the first time in so many centuries of wandering that the emperor turns his face to God and gives his whole empire to Him.

⁵⁰ Tertulian, *Apologeticul* în „PSB” vol. III, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 85-86.

⁵¹ R.A. Farina, *La fine dell' epoca constantiana*, în *Salesianum*, 38, 1968, p. 523-524;

⁵² *Constantine will play a quite dangerous card, a card which was in the advantage of the still weaker part. The fact that it won must not make us under evaluate the assumed risk* M. Simonetti, *Constantino e Chiesa*, în *Constantino il grande. La civiltà antica al bivio tra Occidente e Oriente*, Ed. Silvana, Milano, 2005, p. 57.

⁵³ Ierom. Policarp Pîrvuloiu, *Convertirea lui Constantin cel Mare. Pons Milvius 312. Pronie și istorie*, în *Ortodoxia*, nr. 3, 2013, p. 64-98.

Therefore, we understand that God has a special calling for every state leader who has to straighten and to align the laws within the state with the heavenly laws. Through this calling, Christ shares some of his three major types of ministrations with the leader: the imperial, the clerical and the prophetic ministration⁵⁴. No matter how hard an emperor might try to solve political and social issues of the whole empire through worldly laws – even highly developed ones – if he does not resort to the solutions illustrated by the Holy Scripture, his effort will be in vain. Generally speaking, state problems which affect both citizens and leaders, either we are speaking about poverty, illness or even oppression from outside the borders, these are merely the tip of the iceberg under which might lie a moral crisis, an illness of the soul of society or a misdemeanour that chases away the love and care of God.

Because the human mind finds it difficult to understand what it does not see and cannot put time limits to, it needs an impulse in order to be able to get over these limitations. Although there are numerous denominations and organizations that generously provide a series of practices through which people are being helped to attain everlastingness, all of these have been proven to be useless, because the only one who can help us expand our horizons of thought is the Holy Spirit. This is where the mission of the Church starts, as through the enlightenment of the Holy Spirit it teaches those who believe in Christ that the time of our salvation is now, in this life: “Walk while you have the light, before darkness overtakes you. Whoever walks in the dark does not know where they are going. Believe in the light while you have the light, so that you may become children of light” (John 12: 35, 36).

The Orthodox Church has kept the tradition of the One, Holy, Synodal and Apostolic Church. It is the Church of tradition. Tradition is not tantamount to conservation. Tradition is movement and life, whereas conservation is stagnation and immobility. When the Church cannot live freely it naturally resorts to conservation. However, conservatism does not express the spirit of Orthodoxy and, more than this, it cannot be considered its ideal. This can lead to rigidity and atrophy.

In conclusion, this thesis does not have the purpose to exhaust this subject, as it could often connote a sense of conceptual unconsciousness. Especially when it comes to a research in the theological field, the author of a thesis must constantly relate to the warning question of the Apostle to the Gentiles: “Where is the wise person? Where is the teacher of the law? Where is the philosopher of this age? Has not God made foolish the wisdom of the world?” (I

⁵⁴ Arhim. drd. Antim David, *op. cit.*, p. 193-197.

Corinthians 1, 20). In this manner we can decipher the distancing from any writer's ego of the Holy Fathers. Saint Maximus the Confessor for example, eliminates all claims of primacy with which we are now so familiar, in a single sentence: "But I ask all of those who shall read this writing to not perceive my words as a rule..."⁵⁵. The importance of the above mentioned words of Saint Apostle Paul lays in affirming the primacy of Revelation to the more or less successful attempts of the intellect. However, Saint Apostle Paul does not erase the effort of the human mind to search and rediscover the Truth. We are not speaking of an annulment of the human wisdom through Revelation, but of a collaboration and a natural circumscription of the first in the Divine and eternal path provided by the second.

⁵⁵ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, în „Filocalia”, vol. III, Ed. Harisma, trad. Dumitru Stăniloae, București, 1994, p. 27.

BIBLIOGRAPHY

I. PRIMARY SOURCES:

A. The Holy Scripture:

1. *** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, București, Ed. IBMBOR, 1988.
2. *** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române Ed. IBMBOR., București, 1994.
3. *** *Sfânta Scriptură, Ediție Jubiliară a Sf. Sinod*, Ed. IBMBOR, București, 2001, trad. Bartolomeu Valeriu Anania.
4. *** *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, Fundația pentru Literatură și Artă "Regele Carol II", București, 1938, trad. Pr. prof. Vasile Radu și Gala Galaction.
5. *** *Noul Testament*, versiune revizuită și comentată de IPS Bartolomeu Anania, București, Ed. IBMBOR, 1995.
6. *** *Noul Testament cu Psalmii*, tipărit cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, Ed. IBMBOR, București, 2002
7. *** *Noul Testament și Psalmii*, ediție a Sf. Sinod, Societatea Biblică, București, 1943.
8. *** *Septuaginta*, Prof. D. Dr. Alfred Rahls, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1935.
9. *** *H KAINH ΔΙΑΘΗΚΗ*, British and Foreign Bible Society, London, 1924.
10. *** *The Holy Bible*, New International Version, containing the Old Testament and the New Testament, International Bible Society, Colorado, 1984.
11. *** *La Sainte Bible*, traduite des textes originaux et grec par Louis Segond, docteur en théologie, Société biblique de Genève, 2002.
12. *** *The New Testament of our Lord and Savior Jesus Christ*, translated out of the original greek, and with the former translation diligently compared and revised, the Gideons International, Nashville, Tennessee, U.S.A., s.a.

13. *Sfintele Evanghelii*, introducere și fișe cu comentarii Pr. Prof. Dr. Bruno Maggioni, Fundația „Fiicele Sf. Paul”, București, 1999, trad. Pr. Alois Bulai.

A. CULTIC BOOKS:

1. *** *Ceaslov*, ediție tipărită cu aprobarea Sf. Sinod, București, Ed. IMBBOR, 1973;
2. *** *Ceaslov*, ed. IMBBOR, București, 2001;
3. *** *Liturghier*, Ed. IMBBOR, București, 2012;
4. *** *Liturghier*, ediție tipărită cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, București, Ed. IMBBOR, 2000.
5. *** *Liturghier*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2006.
6. *** *Mineiul lunii Iunie*, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1894;
7. *** *Psaltirea*, ediție tipărită cu aprobarea Sf. Sinod, București, Ed. IMBBOR, 2000.
8. *** *Triodul*, Ed. IMBBOR, București, 1986;

II. DICTIONARIES, LEXICONS AND ENCYCLOPEDIAS

1. *** *Dicționar explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2009;
2. BRIA, Pr. Prof. Dr. Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Ediția a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994;
3. DORE, J., *Dictionnaire de theologie chretienne, (Les grands themes de la foi)*, Desclee, Paris, 1979;
4. LEMAITRE N., QUINSON M., SOT V., *Dictionnaire culturel du christianisme*, Cerf, Nathan, Paris, 1994;
5. MARCU, Florin, *Marele dicționar de neologisme*, Editura Saeculum, București, 2000;
6. MARCU Florin, MANECA Constant, *Dicționar de neologisme*, Editura Academiei, București, 1986;
7. PĂCURARIU, Pr. prof. univ. dr. Mircea, *Dicționarul Teologilor Români*, Ed. Enciclopedică, București, 2002;
8. POPESCU, Mircea, *Dicționar de artă*, ed. Meridiane, București, 1995 ;
9. POUPARD, P., *Dictionnaire des religions*, vol. II, ed. P.U.F. , Paris, 1993;

10. RUS, Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Ed. Lidia, București, 2003;
11. ȘĂINEANU, Lazăr, *Dicționar universal al limbei române*, Ediția a VI-a, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1929;

III. BOOKS, STUDIES, MONOGRAPHS

1. *** *Apologeți de limbă latină*, Ed. IBMBOR, București, 1981;
2. *** *Apologeți de limbă latină*, „PSB”, vol. III, Editura IBMBOR, București, 1981;
3. *** *Correspondența lui Plinius cel Tânăr cu împăratul Traian (Bithynia, nord vestul Asiei Mici, cca. 111-113)- Caius Plinius împăratului Traian (Epistola X,96)/Traian lui Plinius*, în „Canonul Ortodoxiei I”, trad. Diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, 2008;
4. *** *Epistola către Diognet*, „Credința Ortodoxă”, vol. I;
5. *** *Epistola lui Barnaba*, „PSB”, vol.1, trad. Pr. Prof. Dr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1979;
6. *** *Martirii de la Lyon*, în „Actele martirice”, în „PSB”, vol. XI, trad. Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Ed. IBMBOR, București, 1982;
7. *** *Martiriul Sf. Policarp, episcopul Smirnei*, „PSB”, vol. XI, trad. Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Ed. IBMBOR, București, 1982;
8. *** *Martiriul Sfântului Pioniu*, „PSB”, vol. XI Ed. IBMBOR, București, 1982;
9. *** *Scrisoarea Bisericii din Lugdunum și Vienna*, 7, Ed. H. Musurillo, *The acts of the christian martyrs*, Oxford, 1972 și 1979;
10. *** *Scrisoarea către Diognet*, VII, 1, în „PSB”, vol. I, ed. IBMBOR, București, 1979;
11. AMBROZIE, Arhiepiscop de Peterhoff, *Simbolistica Euharistiei la Părinții Bisericii primelor veacuri*, în „Sensurile și importanța Sfintei Taine a Spovedaniei și ale Sfintei Taine a Împărtășaniei în teologia, spiritualitatea și misiunea ortodoxă contemporană”, trad. Diac. Eugeniu Rogoti, coord. Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, ed. Basilica, București, 2015;
12. ANANIA, Bartolomeu, *Apa cea vie a Ortodoxiei*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2005;
13. ANTONESCU, Cristian, *Putere politică și putere bisericească la Sfântul Ioan Gură de Aur*, în „ST”, nr. 1, 2011;
14. ARISTIDES, *Apologia*, XVI, apud Gheorghe Bârlea, *Introducere în studiul latinei creștine*, ed. Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 2000;

15. ATENAGORA, Atenianul, *Solie în favoarea creștinilor*, în „PSB”, vol. II, trad. Pr. Prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1980;
16. AUBERT, J., MEHL, R., YANNARAS, Christos, *Evanghelie et morale*, Mame, Paris, 1972;
17. BALANOS, D.S., *Πατρολογία*, Atena, 1930;
18. BALCA, Diac. Prof. Nicolae, *Istoria Filosofiei Antice*, Ed. IBMBOR, București, 1982;
19. BARDENHEWER, Bertram Otto, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, vol. I, Freiburg/Br. 1902 (1913);
20. IDEM, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Freiburg/Br., vol. II, 1903 (1914);
21. IDEM, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Freiburg/Br., vol. III, 1912 (1923);
22. IDEM, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Freiburg/Br., vol. IV, 1924 (1924);
23. IDEM, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Freiburg/Br., vol. V, 1932;
24. IDEM, *Patrologie*. Freiburg im Breisgau 1894, Ediția a II-a 1901, Lehrbuch;
25. IDEM, *Patrologie*. Freiburg im Breisgau 1894, Ediția a III-a 1910, Lehrbuch;
26. BARDY, G., *Theophile d'Antioche (saint), sixieme eveoque de cette ville, sous le regne de Marc Aurele*, în *Dictionnaire de theologie catolique*, vol. XV, 1, col. 530-536;
27. BARNARD, L., *Atenagoras, a study in second century christian Apologetic*, Paris, 1972;
28. BASLEZ, Marie Francoise, *Biblie și Istorie, iudaism, elenism, creștinism*, trad. Iuliana Lutic, Ed. Artemis, București, 2007;
29. IDEM, *Persecuțiile în Antichitate, Victime, Eroii, Martiri*, trad. Valentin Mihăescu, Ed. Artemis, București, 2009;
30. BÂRLEA, Gheorghe, *Introducere în studiul latinei creștine*, Ed. "Grai și Suflet-Cultura Națională", București, 2000;
31. BENGHA, Pr. Daniel, *Politica lui Constantin cel Mare față de creștini între 28 octombrie 312 și februarie 313* – referat susținut la Congresul Internațional de Teologie intitulat *Sfinții Împărați Constantin și Elena promotori ai libertății religioase și susținători ai Bisericii*, București, Palatul Patriarhiei, 20-24 mai, 2013, în „Ortodoxia” seria a II-a, anul V, nr. III, iulie-septembrie, Ed. IBMBOR, București, 2013;
32. BLOOM, Antonie, mitropolit de Sourozh, *Ortodoxia și celelalte religii*, în vol. Pr. Dr. Constantin Coman, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Ed. Bizantină, București, 1995;

33. BODOGAE, Pr. Prof. Teodor, *Din scrierile filozofului și apologetului creștin Atenagora Atenianul*, în „PSB”, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1980;
34. IDEM, *Studiu introductiv*, în „PSB”, vol. XIII, ed. IBMBOR, București, 1987;
35. BODOAGE, Pr. prof. Teodor, FECIORU, Pr. prof. Dumitru, CĂCIULĂ, Pr. prof. Olimp, *Introducere*, în „PSB”, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1980;
36. BOROIANU, Dimitrie, *Creștinii și Statul*, în „BOR”, XXXVII, 1913;
37. BRĂDIȘTEANU, St. G., *Către Autolic, Apologie în trei cărți de Teofil, episcopul Antiohiei*, Traducere și studiu, București, 1906;
38. BRESOLETTE, Claude, *Marile religii*, coord. Philippe Gaudin, trad. Sanda Aronescu, ed. Orizonturi, București, 1995;
39. BROSSE, Jacques, *Maeștrii Spirituali*, trad. Liana Prepeșeanu, ed. Albatros, București, 1992;
40. BUCHNER, Karl, *Tacitus uber die Christen*, în *Aegyptus*, 33, 1953;
41. BURCKHARDT, *Die zeit Konstantins dess Grossen*, Elibron Classics, Adamant Media Corporation, 2001;
42. CAPOCCI, V., *Christiana II*, în *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, 36, 1970;
43. CARELL, Alexis, *Man-The Unknown*, apud. N. Porsenna, *Regenerarea neamului românesc*, Ed. Vremea, București, 2001;
44. CARRIKER, A. J., *The Library of Eusebius og Caesarea*, Supliment to „Vigiliae Christianae” 67, Leiden-Boston: Brill, 2003;
45. CAYRE, F., *Precis de Patrologie et d'Histoire de la Theologie*, desclee et Cie, Ed. Pontificaux, Paris, 1930 ;
46. CĂCIULĂ, Pr. Prof. Olimp, *Introducere*, în „PSB”, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1980;
47. CĂȚOI, Pr. Mihai Ovidiu, *De la sectă la religie, scurtă privire asupra relației creștinismului cu autoritățile romane până în anul 311*, în „Ortodoxia” seria a II-a, anul V, nr. III, iulie-septembrie, Ed. IBMBOR, București, 2013;
48. CHATEAUBRIAND, Francois-Rene de, *Genie du Christianisme*, Paris, 1802;
49. CHIȚESCU, Prof. Nicolae, *Aspecte ale ecclesiologiei la Sfinții Trei Ierarhi*, în „ST”, VII-VIII, 1962;
50. IDEM, *Introducere*, în „PSB”, vol. III, Ed. IBMBOR, București, 1981
51. IDEM, *Introducere generală*, în „PSB”, vol. III, Ed. IBMBOR, București, 1981;
52. CIZEK, Eugen, *L'empereur Aurelien et son temps*, Les Belles Letters, Paris, 1994
53. IDEM, *L'epoque de Neron*, în *Studii Clasice*, 6, 1964;

54. IDEM, *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*, Leiden, 1972;
55. IDEM, *Secvență Romană*, trad. Sanda Chiose Crișan și Constantin Crișan, ed. Politică, București, 1986;
56. CLEMENT Alexandrinul, *Pedagogul*, I, VI, în „PSB”, vol. IV, trad. Pr. Dumitru Fecioru, ed. IBMBOR, București, 1982;
57. COMAN, Pr. prof. dr. Ioan G., *Patrologie I*, Ed. IBMBOR, București 1984;
58. IDEM, „Și Cuvântul trup s-a făcut”. *Hristologie și mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993;
59. IDEM, *Patrologie, Manual pentru uzul studenților institutelor teologice*, Ed. IBMBOR, București 1956;
60. IDEM, *Probleme de Filozofie și Literatură Patristică*, Ed. IBMBOR, București, 1995;
61. COMAN, Pr. Dr. Constantin, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Ed. Bizantină, București, 1995;
62. CONSTANTIN, Pavel, *Influența păcatului nostru personal asupra semenilor*, în „Ortodoxia”, nr. 2, 1959;
63. COVOLO, Enrico dal, *Antonino Eligabalo e i Cristiani. Genesi e sviluppo di una traduzione storiografica*, în *Studia Patristica XIX*, ed. Elizabeth A. Livingstone, Leuven, 1989;
64. CRAINIC, Nichifor, *Genialitate și Sfințenie*, în “Gândirea”, nr. 1-3, 1995;
65. CULIANU, Ioan Petru, *Gnosticism și gândire modernă: Hans Jonas*, trad. Maria-Magdalena Anghelescu și Șerban Anghelescu, Ed. Polirom, Iași 2006;
66. DAHRENDORFF, Ralf, *Cvadratura cercului globalizării*, în *Gândirea socială a Bisericii, fundamente, documente, analize, perspective*, volum realizat și prezentat de Ioan I. Ică jr. și Germano Marani, Ed. Deisis, Sibiu, 2002;
67. DALE, Martin, *Inventing superstition: from the Hippocratics to the Christians*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, Londra, 2004;
68. DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Teologie și spiritualitate*, ed. Basilica, București, 2010;
69. DANIELOU, Jean, *Biserica începuturilor, De la origini până la sfârșitul secolului al III-lea*, trad. Wilhelm Tauwinkl, ed. Universității București, București, 2006;
70. IDEM, *Biserica primară (De la origini până la sfârșitul secolului al treilea)*, Ed. Herald, București, 2008;
71. IDEM, *Mesagio evangelicoe cultura ellenistica*, Il Mulino, Bologna, 1975 ;

72. DAVID, Arhim. drd. Antim, *Sfântul Constantin cel Mare, modelul împăratului creștin la Eusebiu de Cezareea*, în „BOR”, nr. 1, 2013, ed. IBMBOR, București;
73. DELATTE, L., *Le Traites de la Royaute d'Ecphante, Diotogene et Sthenidas*, Faculte de Philosophie et Lettres, Liege, 1942;
74. DIBELIUS, Martin Franz, *Rom und die christen im ersten Jahrhundert; Botschaft und Geschichte*, II, Tübingen, 1956;
75. DRON, Pr. C., *Curentele sociale și religioase disolvante*, în „BOR”, seria II, anul XLI, nr. 13, octombrie 1923;
76. ECO, Umberto, *Cum se face o teză de licență pentru disciplinele umaniste*, trad. George Popescu, Ed. Pontica, Constanța, 2000;
77. ELIADE, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, trad. Cezar Baltag, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986;
78. ENĂCEANU, G., *Părinții secolului II și III (de la 140-312)*, în „BOR”, nr. 9, București, 1878;
79. EUSEBIU, de Cezareea, *Istoria Bisericească*, IV, XX, în „PSB”, vol. XIII, trad. Pr. Prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1987;
80. IDEM, *Istoria Bisericească*, VII, XXX, în „PSB”, vol. XIII, ed. IBMBOR;
81. IDEM, *Tricenalia, I, 1-6*, în „PSB”, vol. XIV, ed. IBMBOR, București, 1991;
82. IDEM, *Viața lui Constantin cel Mare*, în „PSB”, vol. XIV, ed. IBMBOR, București, 1991;
83. FARINA, R.A., *La fine dell' epoca constantiana*, în *Salesianum*, 38, 1968;
84. IDEM, *L'imperio e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*, Pas-Verlang, Zurich, 1966;
85. FARRAR, F.V., *Primele zile ale creștinismului*, trad. Nicodim, Mitropolitul Ardealului, Ed. Tipografiei Sfintei Mănăstiri Neamțu, 1939;
86. FELMY, Karl Christian, *Dogmatica experienței ecleziale*, trad. Ioan I. Ică jr., ed. Deisis, Sibiu, 1999;
87. FECIORU, Pr. Prof. Dumitru, *Introducere*, în „PSB”, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1980;
88. FELEA, Ilarion, *Religia Iubirii*, ed. Mănăstirea Runc – Arhim. Emilian Panait;
89. FLOREA, Petroniu, *Literatura patrologică românească în secolul XX*, vol. I, Ed. Episcopiei Sălajului, Zalău, 2015;
90. FLOROVSKY, Georges, *The Resurrection of Life*, în „Bulletin of the Harvard Univerity Divinity School”, XLIX, Harvard, 1952;

91. FORD, David C., *Bărbatul și femeia în viziunea Sfântului Ioan Gură de Aur*, ed. Sofia, București, 2002;
92. FRAZEN August, BAUMER Remigius, *Istoria Papilor*, trad. Pr. Romulus Pop, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 1996;
93. GABOR, Pr. Lect. Dr. Adrian, *Biserica și Statul în primele patru secole*, Ed. Sophia, București, 2003;
94. GHEFFCKEN, J., *Zwei griechische Apologeten*, Leipzig, 1907;
95. GIBBON, Edward, *Istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman*, vol. II, trad. Dan Hurmuzescu, Ed. Biblioteca pentru toți, București, 1976;
96. HARNACK, Adolf von, *Gheschite der altchristlichen Literathur bis Eusebius*, vol. I;
97. IDEM, *Gheschite der altchristlichen Literathur bis Eusebius*, vol. II;
98. IDEM, *Militia Christi – Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderten*, Tubingen, 1905;
99. HEIDEGGER, Martin, Responses et questions sur l'histoire et la politique. Martin Heidegger interrogé par "Der Spiegel", Ed. Mercure du France, Paris, 1977;
100. HENDERSON, Bernard, *The life and the Principate of the Emperor Nero*, London, 1905;
101. HENKEL, Jorgen, *Îndumnezeire și etică a iubirii în opera părintelui Dumitru Stăniloae*, ed. Deisis, trad. Diac. Ioan I. Ică, jr., Sibiu, 2006;
102. HENRY, Michel, *Eu sunt Adevărul. Pentru o filozofie a creștinismului*, trad. Ioan I. Ică Jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2007 ;
103. HERMANN, Leon, *Quels chretiens ont incendie Rome?* în *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 27, 1949;
104. HERODOT, *Istorii*, vol. I, Ed. Științifică, București, 1961, trad. Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef.;
105. HERTLING, Ludwig S.J., *Istoria Bisericii*, Ed. Ars Longa, Iași, 1998;
106. HIERONYMUS, *Chronicon*, ed. R. Helm, Berlin, 1959;
107. ICĂ, Diac. Ioan I. Jr., *Canonul Ortodoxiei I*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008;
108. IDEM, *Canonul și canoanele creștinismului apostolic*, în „Credința Ortodoxă.”, vol. I, Ed. Deisis/Stavropoleos, Sibiu, 2008;
109. IDEM, *De ce „Persoană și comuniune?”*, în „Persoană și comuniune. Prinoc de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani”, ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe Sibiu, 1993;

110. IDEM., *Globalizarea – mutații și provocări*, în *Biserica în misiune*, Ed. IBMBOR, București, 2005;
111. IDEM, *Patristica și teologia modernă. Semnificația și actualitatea unui program teologic*, în "Mitropolia Ardealului" 27(1982), nr. 10-12;
112. IERONIM, Sfântul, *Despre Bărbați iluștri și alte scrieri*, trad. Dan Negrescu, Ed. Peideia, 1997;
113. INGELHART Ronald, NORRIS Pippa, *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press, New York, 2004;
114. INOWLOCKI-ZAMAGNI, S., *Reconsidering Eusebius: Collected papers on Literary, Historical and Theological Issues*, pupliments to „*Vigiliae Christianae*”, Brill, 2011;
115. IONIȚĂ, Viorel, *Coordonatele vieții creștine după „Epistola către Diognet”*, în „MA”, nr. 7-8, 1970;
116. IDEM, *Edictul de la Milano(313), toleranță și libertate pentru Biserica creștină*, în „*Sfinții Împărați Constantin și Elena promotori ai libertății religioase și susținători ai Bisericii*”, ed. Cuvântul Vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, București, 2013;
117. IORDĂCHESCU,Pr. Cicerone,*Istoria vechii literature creștine (primele trei veacuri până la 325)*,vol. I, Ed. Moldova, Iași, 1996;
118. IUSTIN, Sf. Martirul și Filosoful, *Apologia I*, „PSB”, vol. II, trad. Pr. Prof. T. Bodogae, Pr. Prof. Olimp Căciulă, Pr. Prof. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1980;
119. IDEM, *Apologia II*, în *Sfântul Iustin Filosoful – Martir, dosarul autobiografic, hagiografic și liturgic*, vol. realizat de Ioan I. Ică jr., Sibiu, Ed. Deisis, 2011;
120. IDEM, *Apologia I către Antoninus Pius*, în *Canonul Ortodoxiei I*, Diac. Ioan I. Ica jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2008
121. IDEM, *Dialogul cu iudeul Trifon*, în „PSB”, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1980;
122. IDEM, *Dialog cu iudeul Trifon*, în “PSB”,vol. III, Editura IBMBOR, București, 1980;
123. IDEM, *Dialogul cu iudeul Trifon VII, 1*, în „PSB”, Vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1980;
124. IDEM, *Dialogul cu iudeul Trifon*, în *Sfântul Iustin filosoful – martir, Dosarul autobiografic, hagiografic și liturgic*, trad. Diac. Ioan I. Ica jr Ed. Deisis, Sibiu, 2011;

125. JOSEPHUS, Flavius, *Antichități Iudaice, vol.II, cărțile XI-XX (De la refacerea templului până la răscoala împotriva lui Nero)*, cartea XVIII, cap.III, par.3, trad. Ion Acsan, Ed. Hasefer, București, 2001;
126. KEMPIS, Toma de, *Urmarea lui Hristos*, ed. Lumină din lumină, București, 2001;
127. LACTANTIUS, *Instituțiile Divine*, cartea V, cap.I, (1), trad.Petru Pistol, Ed. Învieră, Timișoara, 2004;
128. LEITL, J. și PAULI, Dr. Andreas Frh. Di, *Des heiligen Theophilus Bischofs von Antiochien Drei Bucher an Autolycus,Aus dem griechen ubersetzt*, ed. II, Kempten-Munchen, 1913;
129. LEPELLEY, Claude, *Le christianisme et l'empire sous Dynastie Severienne et dans la premier moitie du IIIe siecle*, în *Historie du Christianisme*, I;
130. MAXIM, Sf. Mărturisitorul, *Capitole teologice și economice*, suta I, 100, în *Filocalia, vol. III (Sf. Maxim Mărturisitorul)*, traducere din greacă de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed.Humanitas, București, 1999;
131. MAXIM, Sf. Mărturisitorul, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, trad. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 2000;
132. IDEM, *Răspunsuri către Talasie*, în *Filocalia*, vol. 3, trad. Pr.Prof.Dr. Dumitru Stăniloae,Ed. Harisma, București, 1994;
133. MACCOBY, [Hyam](#), *Făuritorul de mituri. Pavel și născocirea creștinismului*, trad. Claudiu Dobrin, Ed. Ahriman, 2013;
134. MANGÂRU, Badea, *Edictul de la Milan și toleranța religioasă*, în „BOR”, anul IV, 131, ed. IBMBOR, București, 2013;
135. MANTZARIDIS, Georgeos, *La deification de l'homme*, în „Contacts”, Paris, XXXX, nr. 141, 1988;
136. IDEM, *Morala Creștină, vol.II*, trad. Diac.drd. Cornel Constantin Coman Ed.Bizantină, București, 2006;
137. MARCUS, Aurelius, *Către sine*, XI, 3, în *Scripta contra Christianos în secolele I-II*, Nelu Zugravu, Ovidiu Albert, trad. MariusAlexandru și Roxana Curcă, ed. Presa Bună, Iași, 2003;
138. MEYENDORFF, Jean, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, trad. Cătălin Lazurca,Ed. Anastasia, 1995;
139. MINNERATH, Roland, *Les chretiens et le monde (I et IIsiecles)*, Paris, 1973;

140. MINUCIUS, Felix, *Dialogul Octavius*, în „PSB”, vol. III, Ed. IBMBOR, București, 1981;
141. IDEM, *Octavius*, în „PSB”, vol. 3, trad. Prof. Nicolae Chițescu și colectiv, Ed. IBMBOR, București, 1981;
142. MIRONESCU, Atanasie, *Date biografice despre autor*, în „Istorie Bisericească Universală și Statistică Bisericească” de Eusebiu Popovici, vol. III, Ed. Tipografiei Cărților Bisericești, București, 1927, p. IX; cf. „Glasul Bucovinei”, an V, nr. 1056, Crenăuți, 1922;
143. MLADIN, IPS Nicolae, *Prelegere de mistică ortodoxă*, Ed. Veritas, Târgu Mureș, 1996;
144. IDEM, *Studii de Teologie Morală*, Sibiu, 1969;
145. MOLDOVAN Ilie, *Adevăr și preamărire în Ortodoxie*, Ed. Pro-Vita, Valea Plopului, 1999;
146. IDEM, *Etnicitate și autonomie bisericească. Considerații de ordin teologic-moral*, în vol. *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române 1885-1985*, Ed. IBMBOR, București, 1987;
147. IDEM, *Învățătura despre Duhul Sfânt în Ortodoxie și preocupările ecumeniste contemporane*, teză de doctorat, extras din „MA”, XVIII, nr. 7-8, 1973;
148. IDEM, *Ortodoxia Misionară – stâlp de lumină în lumea contemporană*, ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2009;
149. IDEM, *Teologia iubirii*, vol. II, Ed. Episcopiei Ortodoxe, Alba Iulia, 1996;
150. MOLLAND, Einar, *Die literatur und dogmaengeschichtliche Stellung des Diognetbriefes*, în *Zeitschrift fur die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der alteren Kirche*, 1934;
151. MULLEN, Mac, *Enemies of Roman Order. Treason, Unrest and Alienation in the Empire*, Cambridge, 1966;
152. NELLAS, Panayotis, *Omul – animal îndumnezeit, Perspective pentru o antropologie ortodoxă*, Ed. Deisis, 2009;
153. NICODIM, Aghioritul, *Războiul nevăzut*, Ed. Egumenița, Galați, 1991;
154. NISTOR, Pr. Drd., Laurențiu, *Eshatologia Părinților Apostolici și a apologetilor*, în „ST”, nr. 2, ed. Andreiana, Sibiu, 2008;
155. OEHLER, F., *Q. S. F. Tertulliani opera omnia*, Ed. Maior, vol 1-3, Leipzig, 1851-1854;

156. ORIGEN, *Contra lui Celsus*, în „PSB”, trad. Pr. Prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1984;
157. PAPACIOC, Arsenie, *Singur Ortodoxia*, ed. Sophia, București, 2007;
158. PAPADOPULOS, Stelian, *Πατρολογία*, Vol. I, Atena, 1977;
159. PASCAL, C., *Nerone nella storia anecdotica e nella leggenda*, Milano, 1923;
160. PELLEGRINO, M., *Apologistes, Aplogetique*, în DECA, I;
161. PETERS, Francis E., *Termenii filosofiei grecești*, Ed. Humanitas, București, 2007, trad. Dragan Stoianovici;
162. PIETRI, Luce, *L'edit de Dece*, în *Histoire du Christianisme*, 2. *Naissance d'une chretiente*, Editions Desclee, 1955;
163. IDEM, „*La Grande Persecution*”, în *Histoire du Christianisme*, 2;
164. PÎRVULOIU, Ierom. Policarp, *Convertirea lui Constantin cel Mare. Pons Milvius 312. Pronie și istorie*, în *Ortodoxia*, nr. 3, 2013;
165. PLĂMĂDEALĂ, Dr. Antonie, *Patru trepte în cei 60 de ani de patriarhat ortodox român*, în „MA”, vol. „*Alte file de calendar de inimă românească*”, Sibiu 1988 ;
166. PLINIUS, cel Tânăr, *Opere complete*, trad. Liliana Manolache, Ed. Univers, București, 1977;
167. POPESCU, Prof. dr. Emilian, *Studiu introductiv*, în „PSB”, vol. XIV, ed. IBMBOR, București, 1991;
168. POPESCU, Dr. M., *Apologeții creștinismului în veacul al doilea*, în „BOR”, nr. 1, București, 1912;
169. IDEM, *Apologeții creștinismului în veacul al doilea*, în „BOR”, nr. 5, București, 1912
170. POPESCU, Teodor M. *Necesitatea studiilor istorice și patristice în Biserica Ortodoxă (Însemnătatea Tradiției creștine pentru Ortodoxie)*, în “ST”, VII, 1940;
171. POPOVICI, Eusebiu, *Istoria Bisericească Universală*, trad. Atanasescu Mironescu, vol. II, Manastirea Cernica, București, 1925;
172. PORPHYRIOS, *Viața lui Pitagora. Viața lui Plotin*, trad. de Adelina Piatkowski, Cristian Bădiliță și Cristian Gașpar, Editura Polirom, [Iași](#), [1998](#);
173. PRICOP, Pr. Dr. Mircea Cristian, *Contribuția românească ortodoxă la „valorile comune” europene*, Sibiu, 2011, teză de doctorat;
174. IDEM, *Ortodoxie, etnicitate, identitate europeană*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2012;

175. IDEM, *Rânduiești, norme și dispoziții canonice cu privire la pictura bisericească în Răsărit și Apus*, disertație, Universitatea "Ovidius" Constanța, 2005;
176. IDEM, *Sfinții Împărați Constantin și Elena, promotori ai libertății religioase și susținători ai Bisericii*, comunicare depusă în cadrul Conferinței Preoțești Semestriale - 11 iunie 2013;
177. IDEM, *Tezaurul Identitar Românesc: o concepție teologică inedită*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2013;
178. PUECH, A., *Les apologistes grecs du II-e siècle de notre ère*, Paris, 1912;
179. PULPEA, Pr. Ioan, *Curs de Istoria Bisericii Universale până la 1054*, București, 1946;
180. QUASTEN, [Johannes](#), *Patrology I*, Ed. Spectrum, Utrecht, 1950;
181. IDEM, *Patrology I*, Christian Classics, Allen Texas, 1983;
182. QATRAYA, Dadiso, *Commentary on the Asceticon of Abba Isaiah*, ed. R. Draguet, *CSCO 326, scr. Syr. 144*, 1972;
183. RAHNER, Hugo, *L'Eglise et l'Etat en le cristianisme primitif*, trad. fr. G. Zinck, Paris, 1964;
184. RANOVICI, A.B., *Elenismul și rolul său istoric*, Ed. de Stat pentru literatură științifică, București, 1953;
185. RĂMUREANU, Pr. Prof. Ioan I., *Concepția Sfântului Iustin Martirul și filozoful despre suflet*, în „ST”, București, 1958;
186. IDEM, *Introducere Generală*, în „PSB”, vol. XI, Ed. IBMBOR, București, 1982;
187. IDEM, *Istoria Bisericii Universale*, vol. I (1-1054), Ed. IBMBOR, București, 1987;
188. RIZZO, Francesco Paolo, *Biserica în primele trei secole, linii istorice*, trad. Antonel-Aurel Ilieș, Ed. Serafica, Roman, 2002;
189. ROMAN, Yves, *Împărați și senatori, Istoria politică a Imperiului Roman sec. I-IV*, trad. Mihai Popescu, Ed. Saeculum I.O., București, 2007;
190. ROUGE, Jean, *Nero a la fin du IVe et au debut du Ve siècle*, în *Latomus*, 37, 1978;
191. RUNCAN, Pr. Lect. Univ. Nechita, *Creștinismul în primele trei veacuri – compendiu istoric -*, Ed. Europolis, Constanța, 1997;

192. IDEM, *Ghid metodologic de elaborare și redactare a Proiectului de cercetare științifică în Școala Doctorală de teologie a Universității Ovidius Constanța*, în „Cercetări de Teologie Istorică și Patristică”, vol. I, ed. Vasiliana, Iași, 2014 ;
193. IDEM, *Istoria literaturii patristice din perioada persecuțiilor anticeștine (sfârșitul secolului I-începutul secolului IV)*, Editura Europolis, Constanța, 1999;
194. IDEM, *Istoria literaturii patristice din perioada persecuțiilor anticeștine*, Ed. Vasiliana, Iași, 2008;
195. IDEM, *Repere istorice în dezvoltarea creștinismului până la Constantin cel Mare*, Ed. Pim, Iași, 2008;
196. SCHURE, Eduard, *Marii inițiați*, trad. Iolanta Guțu și Alexandru Russu, ed. Lotus, București, 1994;
197. SENDRAIL, Marcel, *Înțelepciunea formelor*, trad. Alexandru Călinescu, Ed. Meridiane, București, 1983;
198. SFÂNTUL, Andrei al Cezareii, *Tâlcuiri la Apocalipsă*, în „*Antihristica. Semnul venirii lui Antihrist și sfârșitul lumii din Dumnezeieștile Scripturi și din scrierile Sfinților Părinți*”, Ed. Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2014;
199. SFÂNTUL Ciprian al Cartaginei, *Despre rugăciunea domnească*, în „PSB”, vol. III, ed. IBMBOR, 1981;
200. IDEM, *Epistola 63 despre Potirul Domnului*, în „*Sfântul Ciprian al Cartaginei. Opere*”, Moscova, 1999;
201. SFÂNTUL Clement Romanul, *Epistola către Corinteni*, III, 4, în „PSB”, vol. I, trad. Pr. Dumitru Fecioru, ed. IBMBOR, București, 1979;
202. IDEM, *A doua Epistolă către Corinteni*, XII, 1, în „PSB”, vol. I, trad. Pr. Dumitru Fecioru, ed. IBMBOR, București, 1979;
203. SFÂNTUL Ignatie al Antiohiei, *Epistola către Tralieni*, în „PSB”, vol. I, trad. Pr. Dumitru Fecioru, ed. IBMBOR, București, 1979;
204. SFÂNTUL Ioan Damaschin, *Dogmatica*, Ed. IBMBOR, București, 2005;
205. SFÂNTUL Ioan Gură de Aur, *Cuvânt la Fericitul Vavila*, VI-VII, în *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, trad. Dumitru Fecioru, ed. IBMBOR, 2002;
206. SFÂNTUL Ioan Gură de Aur, *Cuvinte de aur; Nunta, familia și problemele lor*, vol. III, trad. Pr. Victor Manolache, ed. Egumenița, 2012;
207. IDEM, *Despre desfătarea celor viitoare. Să nu deznădăjduim. Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, ed. IBMBOR, București, 2008;

208. IDEM, *Omilii la Ana. Omilii la David si Saul. Omilii la Serafimi*, ed. IBMBOR, trad. Pr. Prof. Dumitru Fecioru, București, 2007;
209. IDEM, *Omilii la Epistola către Romani*, ed. Christiana, București, 2005;
210. IDEM, *Omilii la statui*, VI, ed. IBMBOR, București, 2007;
211. IDEM, *Omilii la statui*, vol. I, ed. Polirom, București, 2011;
212. IDEM, *Tâlcuire la Epistola a doua către Corinteni*, ed. Sofia, București, 2007;
213. IDEM, *Tratatul despre preoție*, în „*Despre preoție*”, ed. Basilica, București, 2015;
214. SFÂNTUL Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, în „*Filocalia*”, vol. III, Ed. Harisma, trad. Dumitru Stăniloae, București, 1994;
215. SFÂNTUL Simeon Noul Teolog, *Cuvântul 45*, în „*Sfântul Simeon Noul Teolog. Opere*”, vol. I., Moscova, 1892;
216. SFÂNTUL Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuirea Sfintelor Evanghelii de la Matei și Marcu*, Ed. Sophia, București, 1998;
217. SHAHÎD, Irfan, *Rome and the Arabs. A prolegomenon to the study of Byzantium and the Arabs*, ed. Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1984;
218. SIENKIEWICZ, Henryk, *Quo Vadis*, trad. Remus Luca și Elena Lința, ed. Pentru Literatura Universală, București, 1967;
219. SIMONETTI, M., *Constantino e Chiesa*, în *Constantino il grande. La civiltà antica al bivio tra Occidente e Oriente*, Ed. Silvana, Milano, 2005;
220. SOLOVIOV, Vladimir, *Fundamentele spirituale ale vieții*, trad. Diac. Ioan I. Ică Jr., ed. Deisis, Alba Iulia, 1994;
221. IDEM, *Rusia și Biserica Universală*, trad. Mioara Adina Avram, Ed. Institutul European, Iași, 1994;
222. SORDI, Marta, *I cristiani e l'Impero Romano*, Editoriale Joca Book SpA, Milano, 1983;
223. IDEM, *Il cristianesimo e Roma*, Ed. Licinio Cappelli, Bologna, 1965;
224. SPIDLIK, Tomas, *Spiritualitatea Răsăritului creștin, Manual sistematic*, trad. Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică Jr Ed. Deisis, Sibiu, 2005;
225. STAHLER, R., *Justin Martyr et l'apologetique (tese)*, Geneva, 1935;
226. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Scurtă interpretare teologică a națiunii*, în vol. „*Fiecare în rândul cetei sale*” - pentru o Teologie a neamului, Ed. Christiana, București, 2003;

227. IDEM, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Ed. IBMBOR, București, 2004;
228. IDEM, *Statele unite ale Europei*, în "Telegraful Român", nr. 40, 1939;
229. IDEM, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1978;
230. IDEM, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. III, Ed. IBMBOR, București, 1978;
231. IDEM, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 2003;
232. IDEM, *Un atlet al naționalismului creștin*, în *Telegraful Român*, nr.14, 1934;
233. STRUTWOLF, H., *Die trinitatstheologie aund Christologie des Eusebius von Cesarea. Eine Dogmengeschichtliche Untersuchung siener Platonsmuszezepiton und Wirkungsgeschichte*, Munster, 1999;
234. SUETONIUS, Nero, 16,3 în *De grammatics et rhetoribus*, ed. F. Della Corte, Torino, 1968;
235. IDEM, *Viața lui Nero*, cap. XVI;
236. ȘURUBARU, Drd. Ioan, *Relația între Hristos și Duhul Sfânt în viața Bisericii*, în „Studii Teologice”, nr. 9-10, 1968;
237. TATARU-CAZABAN, Bogdan, *Sfantul Martir Iustin Filosoful. O introducere*, ed. Deisis, Sibiu, 2010;
238. TĂNASE, Raul, *Relația Bisericii - Stat în viziunea Sfântului Ioan Gură de Aur*, în „Ortodoxia”, nr. 3, ed. IBMBOR, 2013;
239. TEOFIL, al Antiohiei, *Către Autolic*, în „PSB”, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1980;
240. TERTULIAN, *Apologeticul* în „PSB” vol. III, Ed. IBMBOR, București, 1981;
241. IDEM, *Către Martiri*, în „Tratate dogmatice si apologetice”, trad. Dionisie Pîrvuloiu, Ed. Polirom, București, 2007;
242. TRECCANI, Giovanni, *Enciclopedia dei Papi*, Istituto della Enciclopedia Italiana, S.p.A., 2000;
243. TROIȘKI, Sfântul Arhiepiscop, Ilarion Noul Mărturisitor, *Creștinismul sau Biserica? În fața "creștinismului" antihristic*, trad. Constantin Făgețan, Ed. Egumenița, Galați, 2005;
244. TURCAN, Robert, *Culte orientale în lumea romană*, ed. Enciclopedică, București, 1998;
245. USCA, Pr. Ioan Sorin, USCA, Prof. Ana, *Tâlcuirea Apocalipsei de la Sfinții Părinți până în zilele noastre*, ed. Christiana, București, 2007;

246. VEYNE, Paul, *Quando l'Europa e diventata cristiana. Constantino, la conversione, l'Imperio*, Garzanti, Milano, 2008;
247. VOICU, Arhid. Prof. Dr. Constantin, *Patrologie*, vol. I, ed. Basilica, 2009;
248. VLĂDUȚESCU, Gheorghe, *Filosofia primelor secole creștine*, Ed. Enciclopedică, București, 1995;
249. WARD, Benedicta, *Viețile Sfintelor care mai înainte au fost desfrânate - despre puterea căinței în monahismul timpuriu*, trad. Diac. Ioan I. Ica jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2007;
250. WARE, Timothy, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, trad. Alexandra Petrea, Ed. Aldo Press, București, 1993;
251. WATSON, Alaric, *Aurelian and the Third Century*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003;
252. WILLING, M., *Eusebius Von Casarea als Hareseograph*, „PTS”, Berlin New York, 2008;
253. WINDEN, J.C. M. Van, *An Early Christian Philosopher. Justin Martyr's Dialogue with Trypho Chapters one to Nine*, Introduction, Text and Commentary (Philosophia Patrum I), Brill, Leiden, 1971;
254. YANNARAS, Christos, *Contra Religiei*, trad. Tudor Dinu, Ed. Anastasia, București, 2011;
255. IDEM, *Ortodoxie și Occident*, în vol. Pr. Dr. Constantin Coman, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Ed. Bizantină, București, 1995;
256. ZEILLER, J., *Institutum Neronianum, Loi fantome ou realite?* în *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, 50, 1955;
257. ZIZIOULAS, Ioannis, *Ființa eclesială*, trad. Pr. Dr. Aurel Nae, Ed. Bizantină, București, 2007;

II. DIGITAL RESOURCES:

1. www.agerpres.ro;
2. <http://arhiva.dilemaveche.ro>;
3. www.dexonline.ro;
4. www.patriarh.ro;
5. AELIUS, Lampridius, *Alexander Severus*, 22,29,43 în <http://www.thelatinlibrary.com/sha/helio.shtml>;

6. AELIUS, Lampridius, *Anoninus Heliogabalus*, 3, în <http://www.thelatinlibrary.com/sha/helio.shtml>;
7. AELIUS, Spartianus, *Severus*, 17, în <http://www.thelatinlibrary.com/sha/sepsev.shtml>;
8. CICERO (M. TVLLI CICERONIS DE LEGIBUS LIBER SECUNDVS), *De legibus*, II, 19, în <http://www.thelatinlibrary.com/Cicero/leg.2.shtml> ;
9. DIMITRIU, Oana-Lucia (bibliograf la Cabinetul de manuscrise-carte rara al Bibliotecii Academiei Romane), Preotul Cicerone Iordachescu (1882-1966) în <http://www.crestinortodox.ro/parinti/parintele-cicerone-iordachescu-140891.html>;
10. EUSEBIU de Cezareea, *De fide adversus Sabellium II*, în „PG” XXVI, col. 1059, în <http://patristica.net/graeca/#t024>;
11. ICĂ, Jr Arhid. Prof. Dr., Ioan I., *Starețul-cardinal de la Roma s-a mutat la Domnul*, în *Lumina*, 2 mai 2010, sursa: <http://www.ziarullumina.ro/articole;1237;0;37762;0;Staretul-cardinal-de-la-Roma-s-a-mutat-la-Domnul.html>;
12. LACTANTIUS, *Lucii caecilii liber ad donatum, Confessorem De Mortibus Persecutorum*, 2-10 în <http://www.thelatinlibrary.com/lactantius/demort.shtml>;
13. IDEM, *De mortibus persecutorum*, II, în <http://www.thelatinlibrary.com/lactantius/demort.shtml>;
14. IDEM, *De mortibus persecutorum*, VII; în <http://www.thelatinlibrary.com/lactantius/demort.shtml>;
15. MIGNE, Jean Paul, „PL”, I, col. 18-32; în <http://patristica.net/latina>;
16. IDEM, „PG”, VI, col. 9-14; în <http://patristica.net/graeca>;
17. NEMESIU de Emessa, *Despre natura omului (De natura hominis)*, în „PG”, Jaques Paul Migne, XL, col. 532-533, în patristica.net/graeca/40;
18. PATAPIEVICI, Horia Roman, *Biserica Română și modernitatea (I)*, în „Dilema veche”, nr. 331, 11-17 iunie 1999; sursa: http://arhiva.dilemaveche.ro/old/arhiva_dilema/fw.htm?current=numant1.htm;
19. *** Profesorul Teodor M. Popescu, apologetul care și-a dedicat toată viața Ortodoxiei în <http://www.marturisorii.ro/2014/06/01/profesorul-teodor-m-popescu-apologetul-care-si-a-dedicat-toata-viata-ortodoxiei-19-iunie-1893-4-aprilie-1973-teologul-in-dosarele-cnsas/>;
20. SFÂNTUL Ioan Gură de Aur, *Omilii la Epistola către Romani*, în <http://www.ioanguradeaur.ro/carti/omilii-la-epistola-catre-romani/>;

21. SFÂNTUL Grigorie de Nyssa, *Despre sensul numelui sau profesiunii de creștin*, J.P. Migne „PG”, XLVI, col. 240-241 în <http://patristica.net/graeca/#t046>;
22. TERTULIAN, *Ad Scapulam*, II; în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.scapulam.shtml>;
23. IDEM, *Ad nationes*, 1, 8 în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.nationes1.shtml>;
24. IDEM, *Adversus Iudaeos*, VII, 1-5, în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.iudaeos.shtml>;
25. IDEM, *Adversus Valentinianos*, V, 1, în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.valentinianos.shtml>;
26. IDEM, *Apologeticum*, XXX, 3, în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.apol.shtml>;
27. IDEM, *Apologeticum*, XXXII, 1, în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.apol.shtml>;
28. IDEM, *Apologeticum*, XXI, 1, text latin în <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.apol.shtml>;
29. TERTULIAN, în *De monogamia*, I, 1-6 cf. <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.monog.shtml>;
30. TRANQVILLVS, Suetonivs, *De vitis caesarum, Nero*, 56, XVI, 2. în <http://www.thelatinlibrary.com/suetonius/suet.nero.html#56>;